

Інформаційна довідка
щодо визначення понять «катування», «жертва катувань»
у міжнародному гуманітарному праві та законодавстві
України, США, Німеччини, Франції, Ізраїлю*

***Анотація.** В Інформаційній довідці викладено результати дослідження актів міжнародного гуманітарного права, а також нормативно-правових актів України, США, Німеччини, Франції та Ізраїлю щодо наявності дефініцій «катування», «жертва катувань». Здійснено аналіз елементів складу злочину катування.*

***Ключові слова:** міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції, Конвенція проти катувань, Римський статут, катування, жертва катувань, особи, які захищаються Женевськими конвенціями, військовослужбовці, військовополонені.*

Вступ.

В умовах збройної агресії РФ проти України вивчення світового досвіду правового забезпечення захисту військовослужбовців, які потрапили у полон та зазнали катувань, становить практичний інтерес та обумовлює аналіз не тільки відповідних міжнародно-правових актів, а й нормативно-правових актів іноземних держав. Відповідно до базового міжнародно-правового акта у сфері захисту прав людини – Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. (далі – *Конвенція проти катувань*) – термін «катування» означає «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисно заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди» (стаття 1)¹.

Водночас катуванням, для цілей названого міжнародно-правового акта, не вважаються «біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» (стаття 1)². Викладена дефініція катування має універсальний характер і є основою для формулювання визначення катування в інших актах міжнародного права й національного законодавства.

Основна частина.

Під час міжнародних збройних конфліктів актуалізуються акти міжнародного гуманітарного права (далі – *МГП*), спрямовані на захист осіб, які не беруть активної участі у воєнних діях, наприклад, тих осіб зі складу збройних

¹ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, види поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

² Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, види поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

сил, які склали зброю, а також тих, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку із хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини³. Маються на увазі Женевські конвенції 1949 р.: Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (далі – *Перша конвенція*), Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (далі – *Друга конвенція*), Конвенція про поводження з військовополоненими (далі – *Третя конвенція*), а також протоколи до них⁴. Щодо осіб, які захищаються Женевськими конвенціями, заборонено: тортури та біологічні дослідження (стаття 12 Першої конвенції, стаття 12 Другої конвенції), будь-які фізичні чи моральні тортури або будь-яка інша форма примусу для одержання від них будь-яких відомостей (стаття 17 Третьої конвенції), будь-які види тортур або прояви жорстокості (стаття 87 Третьої конвенції)⁵.

Злочини щодо військовополонених згідно з положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – *РС, МКС*)⁶ визначаються як міжнародні воєнні злочини (стаття 8). Іншими видами міжнародних злочинів вважаються злочин геноциду, злочини проти людяності та злочин агресії (стаття 5). До воєнних злочинів віднесено катування або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти (підпункт ii) пункту а) частини другої статті 8 РС). Елементи складу злочину катування: завдання сильного фізичного чи морального болю або страждань одній або більшій кількості осіб; здійснення відповідних дій для отримання інформації чи зізнання, покарання, залякування чи примусу або з будь-якої причини на основі будь-якої дискримінації; потерпілий / потерпілі перебувають під захистом однієї чи кількох Женевських конвенцій 1949 р.; усвідомлення виконавцем злочину фактичних обставин, що свідчили про наявність у потерпілого означеного захищеного статусу; дії мали місце в контексті міжнародної події та пов'язаного з нею збройного конфлікту; виконавцю злочину були відомі фактичні обставини, що свідчать про наявність збройного конфлікту⁷. За відсутності будь-якого з перелічених елементів катування кваліфікуватиметься не як міжнародний воєнний злочин, а як злочин загальнокримінальної спрямованості.

³ Для цілей даної Інформаційної довідки використовуватимемо синонімічні узагальнюючі терміни «військовополонені» або «особи, які захищаються Женевськими конвенціями» для позначення перелічених груп осіб.

⁴ Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#top; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#top

⁵ Терміни «катування» та «тортури» в перекладах міжнародно-правових актів українською мовою використовуються як синоніми.

⁶ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

⁷ Перелічені елементи див.: Article 8 (2) (a) (ii)-1 War crime of torture. в The Elements of Crimes are reproduced from the Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First session, New York, 3-10 September 2002 (United Nations publication, Sales No. E.03.V.2 and corrigendum), part II.B. The Elements of Crimes adopted at the 2010 Review Conference are replicated from the Official Records of the Review Conference of the Rome Statute of the International Criminal Court, Kampala, 31 May -11 June 2010 (International Criminal Court publication, RC/11). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/ElementsOfCrimesEng.pdf>

В актах міжнародного гуманітарного права термін «жертва катування» не використовується. Утім, норми МГП тісно пов'язані з нормами суміжних галузей міжнародного права, тому доречно звернути увагу на наявність визначення жертви катування в положеннях документів, що роз'яснюють застосування Конвенції проти катувань⁸. Так, запропоновано розуміти під «жертвами катування» осіб, які зазнали фізичних чи психічних травм, емоційних страждань, економічних втрат або суттєвого порушення їхніх основних прав. Неважливо, особа окремо чи разом з іншими особами зазнала катувань, внаслідок дій чи бездіяльності правопорушника. Варто звернути увагу, що особа визнається жертвою незалежно від встановлення, затримання, притягнення до відповідальності винного у вчиненні означеного злочину. Для правозастосовної практики суттєве значення має положення про застосування терміна «жертва катування» й щодо найближчих родичів, утриманців особи, яка зазнала катувань, а також щодо осіб, яким було завдано шкоди, коли вони втрутилися для допомоги жертвам або для запобігання віктимізації.

Слід зазначити, що держави, чий досвід із правового забезпечення захисту військовослужбовців, які потрапили у полон та зазнали катувань, є предметом дослідження, ратифікували основні міжнародно-правові акти, спрямовані на захист осіб, зокрема й військовополонених, від катувань. Ідеться про Третю Конвенцію та Конвенцію проти катувань⁹. Ситуація щодо ратифікації РС є дещо іншою.

В Україні 21.08.2024 р. ухвалено Закон «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». Однак, цей нормативно-правовий акт ще не набув чинності¹⁰. США та Ізраїль не є сторонами РС. Німеччина і Франція ратифікували РС¹¹. Держави, які ратифікували означені міжнародно-правові акти, зобов'язуються дотримуватися й забезпечувати їх дотримання за всіх обставин.

Законодавство **України** не містить визначення катування як військового злочину. Натомість, обтяжуючої обставиною катування як загальнокримінального злочину встановлено вчинення відповідного діяння представником іноземної держави (частина третя статті 127 Кримінального кодексу України (*далі – КК України*)).

Під катуванням розуміється будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою, чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб (частина перша статті 127 КК України)¹². Слід зазначити про криміналізацію жорстокого

⁸ Committee against Torture, General Comment No. 3, Implementation of article 14 by States parties, U.N. Doc. CAT/C/GC/3 (2012). URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g12/487/18/pdf/g1248718.pdf>

⁹ Див. інформацію про ратифікацію Третьої конвенції. <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=0800000280159839> Див. перелік держав, що ратифікували Конвенцію проти катувань. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-9&chapter=4&clang=en

¹⁰ Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього. Закон України № 3909-IX від 21.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>

¹¹ The States Parties to the Rome Statute. URL: <https://asp.icc-cpi.int/states-parties>

¹² Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top>

поводження з військовополоненими як правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (стаття 438 КК України). При цьому використовується термін «потерпілий», яким визначається особа, якій будь-яким кримінальним правопорушенням завдано шкоди (ст. 55 Кримінально-процесуального кодексу України)¹³.

США. Федеральне законодавство та, певною мірою, кримінальне законодавство штатів кваліфікує деякі злочини, які концептуально стосуються діянь, заборонених РС¹⁴. Положеннями Закону про допомогу жертвам катувань 1998 р.¹⁵, який має екстериторіальне застосування, надано визначення діям з катування, визнано їх протиправними та встановлено відповідальність за вчинення таких дій. Під катуванням (torture) розуміється дія, вчинена особою під прикриттям закону, що спеціально спрямована на заподіяння сильного фізичного або морального болю чи страждання (крім болю чи страждання, що є наслідком законних санкцій) іншій особі, яка перебуває під її опікою або фізичним контролем¹⁶. Окрім цього, визначено термін «сильний психічний біль чи страждання (severe mental pain or suffering)»¹⁷.

Німеччина. Згідно з положеннями Кодексу злочинів проти міжнародного права (Міжнародного кримінального кодексу)¹⁸, що має екстериторіальну дію, одним із воєнних злочинів проти особи визнається жорстоке чи нелюдське поведіння з особою, яка потребує захисту відповідно до МГП¹⁹, через завдання їй значної фізичної або психічної шкоди чи страждань, зокрема катування чи калічення її (стаття 8). Ідеться про дії, що вчиняються у зв'язку з міжнародним або неміжнародним збройним конфліктом.

Франція. До воєнних злочинів згідно з положеннями Кримінального кодексу²⁰ віднесено дії, що вчиняються під час міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів та містять певні елементи складу міжнародного воєнного злочину катування, що викладені в документах МКС. Це, зокрема: піддавання осіб супротивної сторони каліцтву, медичним або науковим експериментам, що не є виправданими лікувальними міркуваннями та не здійснюються в інтересах цих осіб і які призводять до їхньої смерті або завдають суттєвої шкоди їхньому здоров'ю чи їхній фізичній або психологічній недоторканності (стаття 461-3), принизливе та таке, що принижує гідність, поведіння з особами супротивної сторони, яке завдає суттєвої шкоди їхній фізичній або психологічній недоторканності (стаття 461-5).

Кримінальний кодекс **Ізраїлю** не містить положень, якими визначено катування чи інші злочини, що віднесені згідно з актами МГП до воєнних

¹³ Кримінально-процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹⁴ Детальніше див.: Leila N. Sadat and Mark A. Drumbl, *The United States and the International Criminal Court: A Complicated, Uneasy, Yet at Times Engaging Relationship*, Washington University in St. Louis Legal Studies Research Paper Series (2016).

¹⁵ 22 USC 2152: Assistance for victims of torture. URL: [https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=\(title:22%20section:2152%20edition:prelim\)](https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=(title:22%20section:2152%20edition:prelim))

¹⁶ 18 U.S. Code § 2340 – Definitions. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/2340>

¹⁷ 18 U.S. Code § 2340 – Definitions. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/2340>

¹⁸ Völkerstrafgesetzbuch (VStGB). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/vstgb/BJNR225410002.html#:~:text=%C2%A7%2013%20Verbrechen%20der%20Aggression,wird%20mit%20lebenslanger%20Freiheitsstrafe%20bestraft>

¹⁹ Маються на увазі Женевські конвенції 1949 р.

²⁰ Code pénal. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000022681796/2016-09-09/

злочинів²¹. Водночас Ізраїль як сторона Конвенції проти катувань та сторона Третьої Конвенції має дотримуватися відповідних норм міжнародного права й забезпечувати їх дотримання за всіх обставин.

Висновки.

У розглянутих актах міжнародного права, зокрема гуманітарного, а також нормативно-правових актах держав, досвід яких розглядався, дефініція «жертва катування» не використовується. Водночас у документах, які роз'яснюють застосування Конвенції проти катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, надається визначення жертви катування.

Згідно з положеннями міжнародно-правових актів надається визначення терміну «катування» (Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання), визначаються елементи воєнного злочину катування (Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду).

За результатами дослідження положень нормативно-правових актів можна відзначити відсутність уніфікованого підходу до криміналізації дій з катування, що вчиняються щодо осіб, які захищаються Женевськими конвенціями. Так, у США діє Закон про допомогу жертвам катувань, положеннями якого визначено термін «катування». Водночас катування відповідно до приписів цього нормативно-правового акта не визначено як міжнародний воєнний злочин.

В Україні, Франції та Німеччині згідно з приписами кримінальних кодексів визначення означеного терміну не надається. Водночас визнаються воєнними злочинами дії, які характеризуються тими ж ознаками, як і катування в документах МКС. За результатами пошуку та опрацювання нормативно-правових актів Ізраїлю, що знаходяться у відкритому доступі, можна констатувати відсутність положень законодавства, згідно з якими криміналізуються дії, що мають ознаки катування, чи жорстоке поведження з особами, які захищаються Женевськими конвенціями.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*

²¹ Criminal Law, 5737-1977 Israel. URL: <https://www.icj.org/soginationallegislat/israel-penal-law-5737-1977/>